

Beszélgetés Balog Zoltánnal

„... a kultúra maga az emberi nem, a nemzet, a személyiség szabadságharca, amely nem magát akarja elzárkózásában világgá emelni, hanem az a becsvágya, hogy átjárja, szabadságszerűvé tegye a világot, megnevezve és magába fogadva minden rándulásnyi törekvést és ingert, kényszert és szándékot, amely a dolgok rabságából – de nem a dologi világból – kifelé igyekszik.”

(Csengey Dénes)

■ **Kulin Ferenc:** Tisztelt Miniszter Úr!

Kedvem lenne élni az alkalommal, hogy a tárcáját érintő legaktuálisabb kérdésekről – az oktatásügy költségvetési támogatásának mértékéről, a pedagógusok túlterheltségéről, a közszolgálati médiumok kulturális szerepvállalásának elégtelenségéről, a cigányság felzárkóztatásának gondjairól – faggassam, s egy másik fórumon talán ilyen beszélgetésre is sor kerülhet. Az MMA elméleti folyóiratának képviselőjében elhangzó kérdéseim ezúttal nem egy kormányprogram végrehajtásának gyakorlati problémáit feszegetik, inkább egy negyed évezrede zajló kultúratorténeti folyamat irányát próbálják „bemérni”. Abból indulok ki, hogy a XVIII. század végén szerveződött első szellemi műhelyek – irodalmi folyóiratok, szintársulatok, szalonok, könyvesházak – egyszerre jelezték a művészeti élet függetlenségének igényét, s készítették az államot és az egyházakat arra, hogy a korábbiaknál korszerűbb eszközökkel vonják ellenőrzésük alá a kultúra világát. Minden korszakban voltak szerzők, alkotók, akik elfogadták az értelmiség és a politika kompromisszumát, s voltak, akik – ha nem is feltétlenül állampolgárként – művészként szembefordultak azzal. Az együttműködők és az ellenállók számaránya, erkölcsi/politikai indítéka és stratégiája korszakonként lényegesen különböző volt ugyan, de a szellem és a hatalom viszonyának modern kori szerkezete a „létező szocializmus” rendszerének összeomlásáig alapvetően változatlan volt. A fordulat a rendszerváltozással

következett be, s ma már ennek az új korszaknak is a második fázisában vagyunk. Az elsőben azáltal teremtődött abszurd helyzet, hogy a szabad választásokon győztes kormányzó erők nem kaptak (kétharmados) parlamenti felhatalmazást a kulturális intézményrendszer gyökeres reformjára, a második „fázisban” pedig az Európai Unió jogrendszeréhez való alkalmazkodás kényszere nehezíti meg a szuverén nemzetek kulturális politikai céljainak megvalósulását. Úgy tűnik, maga a kétpólusú szerkezet rendeződik át: az egyiket az uniós bürokrácia, a másikat az alkotó értelmiséggel együttműködő kormányok politikája képezi. Arra kérem, hogy az alábbiakban ennek az együttműködésnek a tartalmáról beszéljünk.

Őn egy – a közelmúltban tartott – előadásában többek között ezeket mondta: „Szükség van erős nemzeti kultúrára. [...] Olyan kultúrára, amelyek megmutatják erejüket és felvértezik a nemzeteket, egész Európát. Olyan kultúrára, amelyek megfogalmazzák a körülöttük zajló eseményeket és reagálnak rájuk. Szükséges összezárunk Európa kultúrájának védelmében, Európa kultúráját pedig csak erős nemzeti kultúrákkal tudjuk megvédeni.” Kikkel, hogyan és milyen ellenállással szemben érzi szükségét az összezárásnak?

Balog Zoltán: Lehet, hogy nem is „összezárniuk”, hanem „hálózatosodniuk” kell azoknak, akik a helyi identitás kulturális képviselőit fontosnak tartják.

A belső erózió, az elbizonytalanodás, Európa kulturális alapjainak és az abból kinövő élet tudatosságának hiánya a legnagyobb veszély. Ma az európai kultúrát a belső erózió túl külső támadások érik. Ma Európa nem-európai, nem a zsidó-keresztény értékeken nyugvó társadalmak kultúrájával szembesül. Ennek hosszú távú hatásait megjósolni sem tudjuk. Az első reakció az önvédelmi reflex: megerősítjük nemzeti kultúránkat. Eközben Európában erős azok hangja és pozíciója, akik az identitás nélküli befogadás hívei. Ezeket a csatákat csak erős nemzeti kultúrával tudjuk megnyerni.

Teret kell nyitnunk és teremtenünk a saját hangunknak. Nem a politika, nem a kormány, hanem mi, befogadók és alkotók tudjuk közösen kialakítani ezt a teret. A cél annak a helyzetnek az elérése, ahol valóságos teljesítmények, alkotások versenyeznek teljesítményekkel, alkotásokkal, és az emberek egyéni és közösségi szinten képesek eldönteni, melyik tetszik nekik és melyik nem, melyik mű értékrendjével tudnak azonosulni és melyikével nem.

Nem a politikának kell irányítania a kultúrát, de a kultúra és a politika tudnak egymással kölcsönhatásban lenni. A kultúra működhet „szeizmográfként”. Előre jelzi, milyen belső erők vagy éppen gyengeségek jellemzik, alakítják egy közösség életét.

Épp emiatt a művészek függetlensége nem lehet politikai vita tárgya. Az alkotás szabadsága minden művészi tevékenység alapvető meghatározottsága. Persze az alkotáshoz szükség van erőforrásokra: szellemi, emberi és anyagi támogatásra is, meg erős intézményekre. A mi feladatunk a kultúrpolitikában ennek az intézményrendszernek a megfelelő kialakítása és működtetése.

A már idézett előadásában megragadta a figyelmemet egy olyan mondat is, amely a közvetlen szövegkörnyezetében ki nem fejtett jelentést is magában rejt. Ez így hangzott: „ha nem merjük gondolni és hangosan kimondani, hogy a kultúra felől érkezőknek mi a feladatuk, el fogunk bukni a kultúrák közötti összeütközésben”.

Amikor Ön „a kultúra felől érkezők feladatáról” szólva a jövőnkkel illető aggodalmának is hangot ad, én arra is „merek gondolni”, hogy ezt a felelősségérzetet nemcsak közös ügyeink féltése, hanem egy politikus-nemzedék önkritikára kész szereptudata is motiválja. Hadd ragadjam meg az alkalmat arra, hogy egy olyan kényes kérdést is szóba hozzak, amelyre – jóllehet éppen feldolgozatlansága, kibeszéletlensége miatt lappangó konfliktusok forrása – jobbára csak folyosói vagy lépcsőházi beszélgetésekben szoktunk időt pazarolni. Arra a történelmi adottságra utalok, hogy éppen a kultúrához való viszonya tekintetében lényeges különbség figyelhető meg a magyar rendszerváltozás politikai szereplőinek első és második generációja között. Míg az első választások győztesének törzsgárdája történészekből, írókból, irodalmárokból, művészekből, legerősebb ellenzéke pedig főként jogászokból, társadalomtudósokból és közgazdászokból verbuválódott, a ma kormányon lévők vezérekara az egyetemek, főiskolák padjaiból, az elmúlt 25 év során szerveződött derékhada pedig a gazdaság, a közigazgatás és az üzleti szféra világából igazolta át magát a politikába. Az első nemzedéknek arra nem volt ideje, hogy professzionista politikussá váljon, a másodiknak pedig

arra, hogy a kultúra művelőjévé is kiképezze magát. A frusztráltság érzése így vagy úgy jelen van politikai diskurzusaink háttérében, s fontos közérdek, hogy kezelni tudjuk ezt a kor- és kórtünetet. Biztatónak érzem, hogy ezt a kezelést Ön közös feladatunknak tekinti.

A politikusnak vállalnia kell, hogy elsősorban politikus, nem más. Annak ellenére, hogy az első választások politikai elitje a kultúra világa felől érkezett, a kulturális szféra problémáira a '90-es években sem sikerült rendszerszerű, tartós megoldást találni. A „második politikai generáció” vezető elitjében valóban tetten érhető valamilyen bizalmatlanság, talán néha lekezelés is azok iránt, akik a kultúra embereiként azt várják, hogy őket kérdezzék először, amikor a jövő Magyarországnak nemzeti stratégiáját alkotjuk meg. Mintha attól tartanának, hogy gyámkodni akar felettük egy olyan kultúrelit, amelyik nem érti a politikacsínalás lényegét. Pedig – ezt már én teszem hozzá – lehet, hogy tagjai értik, csak nem akarják elfogadni, hogy politikát így kell csinálni.

Emellett ki kell mondani, hogy a gazdaságnak is van kultúrája, s a kultúrának is gazdasága, ez az éles szembeállítás tehát nem helytálló. A gazdasági szemlélet megerősödése nem csak a generációváltás és a politikai elit összetételének változása miatt történt. Én egyébként inkább a jogászok és a jogi szemlélet eluralkodását látom. A világ átalakulásával – ha tetszik, ha nem – a kultúrák is versenyre kényszerülnek. A felelős (kultúr)politika feladata nem az, hogy a régi rendszert, a korábbi mechanizmusokat állítsa vissza, hanem az, hogy a megváltozott körülmények között felmérje a kultúra állapotát, lehetőségeit és ehhez mérten alakítsa át az állam mind szellemi, mind anyagi hozzájárulását. A kultúra üzlet is, mindig is az volt, nem lehetünk szemérmesek annyira, hogy nem beszélünk erről. A kultúra üzlet is, és az üzlet a kultúra esetében a gyarapodás feltétele is. Üzlet, ami nem csak pénzt hozhat az országnak, de – ami most sokkal fontosabb az információs társadalom korában – sok ember számára „felteheti Magyarországot a térképre”. Egy-egy kitűnő művész olyan hírértéket képvisel, amit dollármilliók árán lehetne csak megvásárolni. És a kultúra üzlet idehaza is – sok-sok munkavállalóval és adófizető vállalkozással, közalkalmazottal és nemzeti intézményekkel. A kultúra fontos része a nemzetgazdaságnak és az államháztartásnak.

Visszatérve a rendszerváltás első és második nemzedékére: Több tiszteletre lenne szükség az alkotók és alkotások, a gondolkodók és gondolatok iránt – ha a politikusokról beszélek. A kultúra művelőinek meg több energiát kellene fordítani arra, hogy megértsék, hogyan lehet sikeres nemzetstratégiát alkotni és megvalósítani. S ha megér-

tik ezeket az adottságokat, akkor hatékonyabban tudnak beleszólni akár kritikusan, akár támogatóan a politikába. Már persze, ha van ilyen igényük és indíttatásuk.

Magam nem vállalkoznék arra, hogy fontossági sorrendet állapítsak meg az oktatáspolitikai legsürgősebb teendői között, mert úgy gondolom, hogy a legapróbb napi gondoktól a legátfogóbb elvi alapvetésig a közoktatás minden szegmensével egyszerre és ugyanolyan érzékenységgel kell foglalkoznunk. Sem a krétabezszerzés „hivatali útjának”, sem a Nemzeti Alaptanterv néhány tézisének újragondolása nem várthat magára. Biztatónak érzem azokat a kezdeményezéseket, amelyek – nemzetközi hírű diákkórusaink eredményeire is támaszkodva – a zenepedagógiának a közoktatásunkban kiaknázható lehetőségeire hívják fel a figyelmünket, s hasonló törekvéseket tapasztalok az MMA képzőművészeti tagozatának szellemi műhelyeiben is. Eljutnak-e az oktatáspolitikai asztalára a művészirtársadalom szakmai javaslatai?

Eljutnak. A „mindennapos éneklés” felvetésével is épp ez a célom, ezért érzem személyes ügyemnek. Valamennyi fórumon hangot adok annak a meggyőződésnek, hogy mindennap énekelni jó. Sőt táncolni, festeni, alkotni, egyáltalán művészetekkel foglalkozni jó. És amellett, hogy jó, tudományos kísérletek igazolják, hogy hasznos is. A zenével egy kreatívabb, testben és lélekben egészségesebb generáció felnövekedését támogathatjuk. Büszke vagyok arra, hogy a kezdeményezés mellé állt Kodály Zoltánné Sarolta asszony, aki férje örökségének és szellemiségének gondozójaként pontosan tudja, hogy az éneklés, és különösen a közösségben, kórusban éneklés társadalmilag és az egyéni jellemfejlődés szempontjából is milyen hasznos.

Fontos, hogy a művészettel, alkotásokkal való találkozások részévé váljanak a gyermekek életének. Éppen ezért nem csak a tanórákon és az iskolai foglalkozások alkalmával igyekszünk lehetőséget teremteni ezekre a „találkozásokra”. Határozott célkitűzésünk, hogy támogatott programok keretében biztosítsuk a gyerekek számára mind a képzőművészetekkel, mind az igényes zeneművészettel való megismerkedést – ezt hivatott szolgálni például a nagy sikernek örvendő *Operakaland* program. Sőt – ami a kormány igazán büszke lehet – a *Határtalanul* program, mely arra szolgál, hogy gyermekeink a határon túli kultúr- és természeti kincset is megismerhessék.

Hamarosan elérünk oda, hogy minden általános iskolás fiatal legalább egyszer eljut a magyar állam jóvoltából a határon túli magyarokhoz. Érzelmi kultúra és versenyképes tudás egymásnak nem ellenségei, hanem szövetségesei.

Ezért hívtuk meg a Köznevelési Kerekasztalhoz a művészeti nevelés, a Magyar Művészeti Akadémia szakértőit is.

Az oktatás világához tartozó közös ügyeinken töprengve – talán személyes érdekeltségem miatt is – az irodalomtanítás egyre súlyosbodó dilemmáit szeretném szóba hozni. Szemléletes példajaként annak is, hogy mit jelent valamely kormányzati szándék megvalósíthatóságának politikai és mit a szakmai feltétele. Ez utóbbival kezdem.

Számos meggyőzőnek ható érvet vonultatnak fel azok a szakemberek, akik a mai tizenévesek szövegértési nehézségeire hivatkozva okkal-joggal szánának több időt az „érthetőbb” kortárs irodalommal való ismerkedésre, „cserében” viszont kiiktatnák a tananyagból például Berzsenyit, Aranyt, Jókait, Móriczot. Az az irodalom- és művészettörténeti ismeretanyag, amely kiszorítja a klasszikusokat, a törzséről lemetszett faágak sorsára jut: kulturális hulladékká válik. Itt nem pusztán az általános műveltség tartalmának szükségszerű átrendeződéséről, hanem a kultúránk egészét érintő értékszemléleti problémáról van szó. De maradjunk ezúttal a tanárképzésnél! Az irodalmi hulladék-műveltség éppúgy elégtelen a felsőfokú humán stúdiumok folytatásához, ahogyan a középiskolákban megszerezhető „reál-műveltség” sem bizonyult kellő alapnak a műszaki- és természettudományi egyetemi szakokon folytatandó egyetemi tanulmányok megkezdéséhez. (Ne feledjük: a fizika, a kémia, a matematika, a biológia szakokra éveken keresztül alig volt jelentkező, s mindmáig kevesen választják a mérnöki pályákat!) Hogy a két műveltségterület közül csak az utóbbinál vált feltűnővé a mélyülő szakadék a középiskolán megszerzett tudás színvonala és a felsőfokú képzés követelményei között, annak csupán az a magyarázata, hogy a felkészültség elégtelensége a reáltárgyak esetében egzaktabb módon mérhető.

Divatos szóval itt a „hozzáférés” megteremtése a legfontosabb. Hogyan kerülhet egy mai diák abba az állapotba és helyzetbe, hogy értse, élvezze, vagy legalábbis izgassa Arany János nyelve?! Ha van személyes találkozás, akkor az ismeret is könnyebben talál utat a fejhez és a szívhez. Én itt az élmény alapú pedagógia pártján állok. Erről személyes élményeim vannak, diákként és tanárként is. Igaz a megállapítás, ma számos esetben a középiskola azt próbálja pótolni, amit az általános iskola elmulasztott. A felsőfok meg a középiskola hiányosságaival szembesül. Vagy megsértődik ezen, s rábizza a hallgatóra, hogy mit kezd a deficittel, vagy erőltetett menetben bele próbálja erőltetni a fejébe, ami nem került bele. De hogy lesz ebből tudásélmény, mely növeli a kreativitást és a befogadóképességet?!

De az is igaz, hogy alaposan átgondolandó a tanított, kötelezően előírt, ajánlott irodalom összetétele mind tartalmi, mind műveltségi, mind nyelvi, nyelvhasználati szempontból, ez utóbbiba beleértve a magyar szókinccset is.

A nyelv folyamatosan változik, de a változás során annak silányulásával szembe kell szállni. Ezért nem vonhatóak ki a kötelező irodalomból a tanuló életkorának megfelelő művek. Sőt, az irodalom számtalan önmagán túlmutató érték hordozója is. Ha kiiktatnánk Berzsenyit a tananyagból, akkor eltűnne a nyelvileg aprólékosan megmunkált, mély nemzettudat átadásának képessége. Ha kiiktatnánk Aranyt, akkor szókinccsünk egy jelentős részéről mondanánk le. Ha kiiktatnánk Jókait, Mikszáthot vagy Móriczot, akkor társadalmi problémákra is érzékeny, hihetetlenül színes prózavilágunk jelentős szereplőit iktatnánk ki. Vagyis, ha kiiktatnánk ezeket a műveket, akkor történelmünk leírásáról, az egyes korszakokról való tudásunk jelentős részéről mondanánk le önként, elveszítve így azt az ismeretet is, mely közösségi önismeretünk anyaga lehet.

Mára mintha a lektúrre is valódi és mély irodalomként tekintenének azok, akik még olvasnak. Ez az irodalmi műveltség szintjének csökkenése. Olyan ez, mint a minőségi étkezés. Nem az a kérdés, hogy gyorsan meg tudom-e enni, amit elém tesznek, hanem az alapanyag, az elkészítés és a tálalás módja. Nem beszélve a társaságról, akikkel egy asztalnál ülünk. A mi felelősségünk is, hogy a mai művekből kiválasszuk azokat a minőségi alkotásokat, amelyeket az elkövetkező nemzedék úgy fog olvasni, mint mi Arany, Móricz és Berzsenyi műveit. Ezt pedig felelősséggel csak megfelelő alpműveltség birtokában tudjuk megtenni.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az információs robbanás következtében a szövegek, a látott, hallott és főként az olvasott szöveg megfelelő értelmezése elengedhetetlenné vált. Az irodalom, az olvasás tanítása tehát nemcsak a műveltség mélyítését és a hagyomány átörökítését célozza, de a mindennapi élethez szükséges alapvető képességeket is ki kell alakítania, fejlesztenie kell.

A humán és reál műveltségterületek elkülönítése, elkülönülése nem értelmezhető az egyén szintjén, csak a tudomány és a kutatás szintjén. Az ember nem úgy éli az életét, hogy ez reálismeret, az meg humán. Ezért az iskolai oktatás területén sem választható szét a kettő.

A még olvasó embereknek – és nem csak nekik – ezért jó szívvel javaslom Simonyi Károly professzornak *A fizika kultúrtörténete...* című korszakos művét.

A beszélgetésünkből kirajzolódó diagnózis érzékeny oktatáspolitikai kérdéseket is felvet. Arra figyelmeztetni illik, hogy az egyetemi képzés – sem a reál, sem a

humán tantárgyak esetében – nem alapozható meg a gimnáziumi oktatás monolit rendszerén belül, mert az iskolarendszerrel szemben támasztott társadalmi igények között egyre élesedő ellentmondás feszül. Egyszerre működik a szaktudományok száguldó iramú fejlődésének szívéhatása, másfelől az a nyomás, amely a társadalmi egyenlőtlenségek folytonos újratermelődése miatt nehezedik az oktatáspolitikára. Az egyik egyre magasabb minőségi követelményeket támaszt, a másik – a gimnáziumi érettségi egykori presztízsének (egy fakuló státuszszimbólumnak) megőrzésére törekedve – az oktatás drámai színvonalcsökkenését eredményezi. A szakközépiskolák rangját visszaállító differenciáltabb középiskolai rendszer elsősorban a gazdasági és a munkaerő-piaci követelményekhez igazodik, de nyitva marad a kérdés: megerősíthető-e benne a humán tárgyak kultúrákövetítő szerepe?

Mindenképpen figyelemmel kell lenni arra, hogy valamely magatartásminta a tanuláshoz, önfejlesztéshez való viszony nem a középiskolában alakul ki. Az is nyilvánvaló, hogy az iskolai mindennapok mellett meghatározó lehet a családi, közösségi háttér. Az óvoda, az általános iskola segíteni tudja ebben a szülőket, és ez az egyik fő feladata. Vagyis nem az az alapvető kérdés, hogy általános középiskolában vagy a szakképzést végző intézményben tanul-e a fiatal, hanem az, hogy hogyan, milyen szülői mintával és pedagógiai eszközökkel tudjuk erősíteni, életben tartani a mindenkiben meglevő kíváncsiságot és az önművelés nélkülözhetetlen igényét. Ha ezt a gyermek számára elfogadhatóan és saját erőfeszítést igénylően kínáljuk, akkor van esélyünk arra, hogy a fejében és gondolkodásában nem különül el a „humán” és a „reál”, s műszaki, gazdasági pályára kerülve is keresni fogja a humán kultúrát.

A szakmák és a szakemberek rangját az teremti és tartja meg, ha széles körű műveltség alapján tudják végezni tevékenységüket. Legyen akár villanyszerelő, asztalos, fizikus, történész, szociológus, vagy pedagógus. A politikusokról nem is beszélve.

A művészeti tárgyak és az irodalom oktatóinak meg kell küzdeniük egy világnézeti természetű előítéllettel is. A használható tudás fogalmának félreértésére gondolok. Túlságosan leegyszerűsítő az a szemlélet, amelyik a humanioráknak a személyiség fejlődésében betöltött szerepét (eszmei értékeit) szembeállítja a reáltárgyak tanulásának gyakorlatias céljával. Mintha az irodalom és a művészetek egy virtuális valóságról közvetítenének szabadon értelmezhető (és használható) ismereteket, s csak a természeti és a civilizációs környezetünknek lennének objektív törvényszerűségei. Nem szabad a művészeti tárgyakat úgy tanítani, hogy azok csak az érzelmi kultúra, a

kommunikációs készség, a kreativitás, általában az alanyi „kompetenciák” fejlesztésének céljait szolgálják, s ne közvetítsék azokat az esztétikai tapasztalatokat, amelyek nagyon is hasznos, gyakorlatias ismereteket kínálnak a természeti és a történelmi világban való tájékozódásunkhoz. Ahogyan a tudományok objektív igazságai a „személyes tudás” (Polányi Mihály) részévé válva a rádöbbenés, a rácsodálkozás katartikus érzelmi élményét is kínálják, a szubjektív esztétikai tapasztalatban az emberi lélek, az erkölcsi törvény és a történelmi világ titkai is feltárnak.

Erre csak azt tudom mondani, hogy így van. Kulturáltan élni, kultúrával élni nemcsak valami járulékos elem a kemény gazdaság által meghatározott világban, hanem a kreativitás és a gazdasági sikeresség egyik fontos feltétele is.

Vegyünk csak az emberi érzékelés számára legszebbnek látszó – valójában matematikailag egyszerűen leírható – arányt, az aranymetszést. Erről nem csak művészeti vagy csak matematikai szempontból beszélünk, amikor megtanítjuk. Akkor indulunk jó úton, ha a különösből kiindulva haladunk az általános felé. Így lesz esélyünk, hogy a világot egységében lássuk. Nem az a lényeg, hogy mit tudunk mondani a használható tudásról, és ezt mely tanórán sajátíthatjuk el, hanem annak az érzelmi és értelmi világnak, gondolkodási mintáknak a kialakítása, amelyekről a hasznos és haszontalan tudás kérdése szóba sem kerül.

Nem azért tanulunk a Pitagorasz-tételről, Mona Lisáról, a gráfokról, statisztikáról, az egysejtűekről, Petőfi életéről, mert az hasznos, hanem azért, mert az erről szóló tudás nélkül, az így elsajátított gondolkodási formák, képességek nélkül szegényebbek lennénk. Azt is mondhatnám, életképtelenebbek.

Köszönöm a beszélgetést!